

ARANY JÁNOS ŐSZIKÉI.*)

Arany János hátra hagyott íratainak s levelezésének közlése még nincs befejezve; nem is általában ezekről akarok szólni, hanem azon költeményekről, melyeket a költő «kapesos könyve» rejtegetett s melyeket most már művei összes kiadásának utolsó kötetéből s a hátrahagyott iratok eddigi füzeteiből teljesen ismerünk. Életében csak unszolásra, kénytelen-kelletlen bocsátott közülok egyet-egyet nyilvánosságra, a legszemélyesebbeket, azokat, melyek közvetlenül hangulatának adtak kifejezést, mindvégig tartogatta; mikor írta, nem gondolt egyébre, mint hogy pillanatra egy kissé segítsen a terhen, mely behajló vállára nehezült. Szeretett egyedül lenni, nem akart a zajba vegyülni; megvonult magában, mint a sebzett madár sűrű lomb alatt s lelkében csak akkor támadt hang, ha úgy érezte, hogy nincs körülle semmi nesz. Sok ilyen kis, szaggatott költeményén meglátszik, hogy nem is akart írni, hanem úgy fakadtak, mint mikor a sohaj kél, vagy a szellő mozdulára az őszi levél csörög. Ezekben — mint fia megjegyzi — már alig van nyoma az írói ambíciónak, hanem csak azaz önkénytelen vágy nyilatkozik bennök

*... mely csilingel az égi madárban
Hogy lerombolt fészket rakja késő nyárban.*

Sőt ez a csilingelés subjectiv költeményeiben a mint támad, egy-egy fölszálló fohászbán hal el vagy egy önkénytelen fölmerülő reflexióba temetkezik. E sohajos, panaszos köl-

*) *Arany János hátrahagyott iratai s levelezése.* Euda-Pest. Kiadja Ráth Mór, 1887.

teményekben mintha a tamburáról egymás után pattannának le a húrok; csak egyetlen egy marad végig fölvonva, az elegiai fájdalomé, s ezen is nem mesterségét mutatva jár az énekes «gémberedő» ujja, hanem egy pontra nehezülve nyugszik; mindig ugyanegy méla, rezgő hangot hallat, melyet aztán a lég lágyan tovább visz. E költeményeken nem szabad tompa érzéssel átsurranni; első sorban nem is a költőt kell keresnünk bennök, ki annyi más művében mutatta teljes erejét, hanem az embert, az öregedő embert, kiben az elmulás gondolata kísért, melyet hol fájós érzéssel, hol megadó humorral dédelget, becéz s a maga mulattatására, pillanatnyi könnyebbülésére megénekel. Mintha odvasuló tölgynek egy messzebben kinyúló, még leveles ágán az élet nedvét fölkészni hallanók; az ág titkosan megrezdül s orsó módján forogva hull le róla a halványuló levél — egy-egy utolsó költemény. — Az egyhangú bánaton mintha az elhaló természet nesztelen sohaja vonúlna át; s ez itt, egy oly gazdag élet végén, kétszeresen megható; s ha olvasuk e költeményeket, önkénytelenül csitítani szeretnénk minden hevesebb érzelmet; attól tartunk, hogy megsértjük vele — még emlékében is — a hosszú pihenőre készült.

Az *Őszikék*ben némileg a költő haláltánczát találhatjuk. Ismerik olvasóim Holbeinnak s utánzóinak rajzait; mikor az élet utolsó pillanataiban megjelen a halál az ember előtt s mindegyiket a maga módja szerint elkíséri oda, hol

«az ily vendégnek egy gödör,
egyéb semmi sem kell.»

Az *Őszikék*ben elénk tűnik a testében megtört költő; szemében fájós érzés csillan, mikor azon szép alakokra gondol, melyeknek életet adott, vagy adni kívánt: «jobb részének arany álmára» Toldira, Csabára; de szeme csakhamar vesztí fényét, tekintete a «barna rögön» tapad; oldalán pedig ott hajlong a vázalak, híva, únszolva, untalan figyelmeztetve őt s költőnk egy fohászszal, néha egy-egy durczás vállvetéssel, csöndes daczczal, vagy a nyugodt humor egy szavával felel a kellemetlen látogató únszolására.

E hol méla, hol boszús fölindulást, e fölkívánczozó s csakhamar elnyomott sohajt fejezik ki Arany utolsó subjectiv költeményei; mert ő nem készített fájdalmainak pompás ravatalt; magát tekintve, nem volt soha romantikus, ki az enyészetet

költői fénynyel szerette volna átfonni; egészséges természete, alapérzelmeiben egyszerű lelke az enyészet rút prózáját érezte inkább; s ezt a bántó prózát panaszolja verseiben is; ezzel küzdök, mikor séta közben, a szabadban járva, vagy magános székén ülve elsohajtja baját vagy humorizálja vénségét. Utolsó költeményeiben is úgy mutatkozik, mint láthattuk a pesti ligetben, minden *pose* nélkül, kalappal fején, vastag bottal kezében, üregébe húzódó érzelmes szemét a földre irányozva.

Megható igénytelenség, melyet Arany egyénisége magyaráz. A legszebbet, legjobbat, az eszményt, a mi benne élt, hősök képében, vonzó s megindító alakok hosszú sorában tűntette föl s sorsukba beszötte egészen saját büszkébb érzelmeit s azt is, mi benne szenvedélyes volt. A mi azonkívül lelkében maradt, arra könnyen rászállott a hypochondria köde; lelkében ilyenkor serezegett, pattogott a láng, de élénk fénynyel nem lobbant föl. Alakjai tudnak örülni, újjongni, édesen szólni, szenvedélyre fakadni; ő azonban saját személyét illetve, inkább csak annak tudott s akart kifejezést adni, a mi bántotta, a mi érzelmeit lelkébe visszafojtotta, mint annak, a mi azokat lyrai illusióra ragadhatta volna. Kezdetől fogva nagy volt a realistikus ösztön Aranyban; nem volt természetében, hogy mint lyrikus szétválassza magában a költőt s az embert s képzelmet szabadon kalandoztassa, függetlenül azon érzésektől, benyomásoktól, melyek a mindennapi élet, a pillanatnyi tapasztalás, a sűrűbb vér, a napfényes vagy zimankós idő hatása alatt benne támadtak. S a mint az epikai hitel kedvéért minden fönmaradt kis mondatöredéket fölötte megbecsült, úgy majdnem minden kis költeményén megvan a pszichologiai datum nyoma, hogy mikor, mily alkalommal, mily körülmények közt, mily hangulatban keletkezhetett. S ezért nem egy lyrai költeményének nem annyira tartalma, mint alkalmisága teszi becsessé. E szempontból is találó, a mit Arany mondott, hogy nem tud «elvont ideállal» dallani, s mint a drága rozsdá régi bronzon, olyan az a bizonyos földes íz kisebb subjectiv költeményein.

A ki ezt ki nem érzi, nem fogja eléggé becsülni tudni Arany sok kisebb költeményét, melyeket inkább az őszinteség melege hat át, mint az, mit lyrai hevülésnek nevezhetünk. Mint, mellest mondva, egyáltalán nem fogja méltányolhatni kisebb verseit az sem, kinek Arany egy stílusbeli sajátsága iránt nincs kellő érzéke. Talán nincs költőnk, ki egy közönséges

szóba is, néha pusztá névmásba, ha kell, annyi erőt tudna önteni, mint Arany. Mintha ellenlábását jellemezte volna, mikor egy költőről megjegyzi, hogy annak «a nyelv puha, erélytelen kötése» is csökkenti hatását. Arany gyakran már az «erős kötés» által kiváló æsthetikai hatást támaszt, mintha a szónak igazabb, mélyebb értelme volna, ha ő foglalja mondatba. A szófűzés sajátága, vagy valami rögtöni fordulat, vagy pusztán rhythmikus kiemelés által néha egy szegény szavába, egy egyszerű kifejezésébe élet gyűl — mintegy a «lélek szeme rebben». S ha valaki ezt a pillanatnyi elevenedést nem veszi észre, az előtt holt marad a költemény. A nyelvnek ez a belső ereje a mennyire művészet, annyira természet is Aranynál s ezért tulajdonkép utánozhatatlan.

A pszichologiai datum nyoma, melyről fönnebb szóltunk, különösen Arany utolsó költeményeiben érezhető erősen. Egy nagy részöket 1877-ben írta, mikor a «hivatalos apró gondokat» lerázhatta magáról. Hogy költői ereje nem csökkent, mutatják ez év balladáí s mutatja *Toldi szerelme*; hanem csökkent a friss életkedv, a magában való bizalom; s mikor az ihlet percze elszállt s nem volt a hivatalos apró gondokkal mit törödni, elfogta a melancholia s ilyenkor elbibelődött magában betegséggével, öregségével, félig betelt vagy elhullt reményeivel; s e bibelődés nyomát találjuk meg kisebb költeményeiben, fohászaiban. Kétszeresen meghatók e költemények, ha az utolsó balladák mellett olvassuk, melyek ereje s formai szépsége még egészen töretlen; nem tartaná senki «késő» termékeknek, ha a költő maga nem panaszkodnék, hogy — levélhullás van. S költőnk panaszsa sehol sem léha panasz. Megható, mert a mennyire egyénileg nyilatkozik, oly mély forrása van: ott rejlik abban a fájdalomban, melyet a költő érez, hogy egy megfoghatatlan hatalom bágyasztja idegeit, bénítja erejét, mikor pedig lelkében mindig él oly gondolat, melyet még ki nem fejezett; alak, forma, melynek még életet adni szeretne. Innen fakad Arany panaszsa, ha pusztán csak testét is látszik sínleni, ha humorizálva, «kevesebbire tartja magát a valónál», ha tengődésnek nézve perczeit, folsóhajt, hogy ő már csak egy «fájó gép», egy Senki Pál.

Élte végén Arany ez őszi, fájós, «ne nyúlj hozzám»-hangulatba a szó szoros értelmében beszövi magát. Minden érzelmi nyilatkozatán ott az a finom fehér szál, mely szép októberi na-

pon a fák ágaira, az út sövényére fonódva, a levegőben röpked. S a mint zárkózott kedélye a bánatos sorokban mintegy utolsó illatát lehelve, megnyílik: tekintete is főleg oly jelenségeken akad meg, melyekben ez a hangulata természetes viszhangra talál. Sétáján egy lepkét pillant meg, nem «fénylemezűt», hanem egyszerű zöld lepkét, «kopott köntösűt», mely mint hulló levél, az út porán libeg. Arany melancholiája azonnal játszani kezd a kis állattal, egyesül vele s a természeti kép keresetlenül hangulatának kifejezője lesz. Másszor egy gyékényes, abroncos alföldi szekeret pillant meg a város utczáin, a mint «három egér» húzza; ez a látás fölfakasztja többi érzékeit is; érzi a friss szénaszagot, s ezzel belopódzik képzelmébe a boglyákkal rakott rét s «sajogni kezd benne az érzet», hogy elhagyta a mezőt, a szabad természetet, s hogy pusztá álom marad számára az a «csöndes fészek zöld lomb árnyán, hol a dal szabadon megfogandhat».

Így kelnek életre a lélek ősztönei, szállingó vágyai néha jelentéktelen, apró benyomásoknál, melyet a költő túlérzékeny szervezete a külvilágból magába fogad. S a mi szép ezeknél a költeményeknél: érezzük, hogy az a zöld lepke nem metaphorikus figura, az az abroncos szekér nem kiesztelt költői téma; Arany igazán találkozott velök s a találkozás pillanatából fakadt e versek magja. Alkalmiak költői értelemben. Ilyen alkalmiságnak köszöni létét, más irányban, ha nem csalódunk, az *Őszikék*, *Duna vizén lefelé úsz a ladik* című népdala is. A Margit-sziget fái közül szép pillantás esik a Dunára; látni a gyümölcsessel rakott ladikot; rajta rácz parasztok, piros kendős asszonyok. Zajosan mulatnak; talán vasárnap van; hallik a muzsikaszó, csimpolyaszó. Ez a zaj rhythmikus lárma, mintha a népdal rhythmusából is felénk hangzanék. S mintha az egész népdal ez érzéki benyomások hatásából szövődött volna ki a költő elméjében. (Második füzet, 50-dik lap.)

Így származott éneke is a pesti ligetről; a melancholikus humor mintegy az őszülő költő párjává teszi a ligetet.

Úgy összeillünk párosan mi:
Kopott ember, kopott liget.

Van valami mélyen emberi, megható abban is, mikor Toldi éneke egy genreképében lantjára veszi az «öreg pinczért». Egyik sem «fashionable módos»: «jer, osonjunk félre, mi ket-

ten». Mintha a költő az öreg Toldi s a pinczér az ő Benczéje volna. De maga-magát is rajzolja egy pompás genreképben, a *Tamburás öreg úrban*. Annyi melegség van e rajzban, mint valami nagy kolorista színeiben. E mellett csendes, mély érzelem vonúl át rajta s az ember csakugyan úgy van e költeménnyel, mint némely lebilincselő festménnyel, melynek hatását szóba foglalni nem tudja; a költő egész lelke beszökött a versbe. Érzésemet csak az utolsó versszak zavarja, melyben nagyobb az érzékenykedés, mint a humor s a gondolat kissé bágyadt.

Különben nem hiába rajzolta magát Arany zenésznek is. Némely utolsó versében a plastikus Arany pusztán a rhythmussal, a hang és szó édes változásával bizonyos zenei zsibongást ébreszt az olvasó lelkében. Így hullámszik a *Tölgyek alatt* című költeménye s különösen szép e tekintetben a *Mindvégig*.

A lantot, a lantot
Szorítsd kebeledre,
Ha jó a halál...

Őszinte egyszerűségében megindító költemény, melynek már a sorokon majd átömlő, majd szaggatott rhythmusán megérzik, hogy gyűl meg a költőben az érzelem, mikor a lantot reszketve magához szorítja s mikor egy-egy fölszálló gondolatnál szíve megdobban. Úgy van, a mint énekli:

Te mondd, a hogy Isten
Adta mondanod...*)

De minthogy e versben a rhythmus a lélek zenéjét tükrözi, a gondolatok pedig éppen nem pompázók, sokan semmi különöst sem fognak benne találni. Olyan ez a költemény, mint az a mesés kagyló, mely csak akkor hangzik, ha arra való fülhöz szorítjuk.

—c—.

*) Más fordulatban valami hasonló Goethenél:

Und wenn der Mensch in seiner Qual verstummt,
Gab mir ein Gott zu sagen, was ich leide.